

Psychology NAPS of Ukraine. (Vols. IV, issue 14), (pp. 262–276). Kharkov: KCz FOP Ivanovoyi M.A. [in Ukrainian].

12. Chuyko, O.V., Hayday, Yu.V. (2018). Vzayemozv'yazok tsil'ovyykh oriyentatsiy i kar'yernoyi spryamovanosti suchasnoho studenta. [Relationship of value orientations and career direction of modern student]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi – The theory and practice of modern psychology : Collection of scientific works*. Zaporizhzhya : Klasychnyy pryvatnyy universytet. 356 s. [in Ukrainian].

УДК 373.3.015.31:159.922:17.022.1

**ФОРМУВАННЯ Й ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ
СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Дорошенко М. І.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,

Бердянський державний педагогічний університет

У статті розкривається поняття «моральне виховання молодших школярів». У процесі вивчення морального виховання виявлено такі категорії: свідомість, переконання, спрямованість. Досліджено особливості специфіки морального виховання у учнів молодших класів, визначено вікові та психологічні особливості.

***Ключові слова:** молодші школярі, моральне виховання, моральна свідомість, моральна спрямованість, моральні переконання, моральні звички.*

Дорошенко М.И. Формирование и динамика развития морального сознания у младших школьников.

В статье раскрывается понятие моральное воспитание младших школьников. В процессе рассмотрения морального воспитания выявлены такие категории: сознание, убеждение, направленность. Исследованы особенности специфики морального воспитания у учеников младших классов, определены возрастные и психологические особенности.

Ключевые слова: младшие школьники, моральное воспитание, моральное сознание, моральная направленность, моральные убеждения, моральные привычки.

Doroshenko M.I. The formation and dynamics of moral consciousness of junior high school students.

The article reveals the concept of moral education of the students. In the process of considering of the moral education, the following categories are identified: the consciousness, the conviction, the orientation. The features of the specificity of the moral education of a primary school pupils are investigated, and the age and psychological features are determined.

Key words: the youngest students, moral education, moral consciousness, moral orientation, moral convictions, moral habits.

Постановка проблеми. Аналіз методологічних і теоретичних основ досліджуваної проблеми засвідчив, що процес формування моральної свідомості людини віддавна перебуває у центрі уваги філософів - етиків, психологів, педагогів: Аристотеля, Платона, Протагора, Сократа, Г.С. Сковороди, М.О. Бердяєва, О.В. Духновича, К.Д. Ушинського та ін.

Фундаментальні проблеми морального розвитку особистості розроблялися Л.С. Виготським, Г.С. Костюком, Л. Кольбергом, І.С. Коном, Я. Корчаком, А.С. Макаренком, Ж. Піаже, Ж. Руссо, В.О. Сухомлинським, С.Г. Якобсоном, Дж. Дьюї та ін.

Теоретичні та прикладні проблеми моральної свідомості досліджували Л.І. Божович, С.Д. Максименко М.Й. Боришевський, О.В. Вишневський, М.Т. Дригус, О.Л. Кононко та ін. Завдяки цим дослідженням окреслено лінії морального розвитку особистості та психологічні особливості різних аспектів цього процесу.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми морального виховання учнів молодшого шкільного віку та проведенні власного експериментального дослідження з метою вивчення наявного рівня

розвитку моральних якостей молодших школярів і формування морального досвіду учнів молодшого шкільного віку.

Найбільш сенситивним періодом розвитку моральної свідомості психологи вважають молодший шкільний вік, адже саме в цей час дитина починає не лише сприймати певні моральні категорії, норми та правила, а й усвідомлювати та диференціювати, на основі чого ж відбувається їх засвоєння, та вибудовувати власну поведінку.

Виклад основного матеріалу статті. В основі морального виховання лежить процес передавання людині моральних норм, правил і принципів поведінки в суспільстві з метою перетворення їх на значимі, внутрішньо необхідні регулятори її соціальних проявів. Вивченню цих аспектів присвячені роботи психологів: Д.Б. Ельконіна, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна та інших.

Основним завданням морального виховання в молодшому шкільному віці є розвиток довільного рівня моральної саморегуляції поведінки.

Для цього доцільно:

- ❖ формувати навички поведінки, необхідні для виконання сформульованих дитині моральних правил: чітко виділяти необхідні навички й вміння, розкласти їх на прості дії, у яких слід вправляти дитину, постійно заохочуючи й підкріплюючи успіхи позитивною оцінкою;
- ❖ спеціально доводити дитині суперечності між її уявленням про себе як про моральну особистість та реальною поведінкою в такий спосіб, щоб дитина не лише усвідомлювала, а й переживала його;
- ❖ розвивати довільність її поведінки, вміння діяти цілеспрямовано, прямувати до заздалегідь визначеної мети (О.І. Власова).

Таким чином, ефективність процесу засвоєння моральних знань молодшими школярами паралельно з формуванням відповідних уявлень і понять передбачає цілеспрямовану роботу, що сприяє формуванню в учнів:

- вміння правильно сприймати моральну ситуацію, представлену в літературному творі або взяту з реального життя;

- вміння дати оцінку, адекватну модальності аналізованої ситуації;
- вміння правильно визначати мотиви морального вчинку;
- вміння співпереживати, співчувати іншій людині;
- особистісного ставлення до певних моральних ситуацій;
- моральної потреби діяти певним чином відповідно до засвоєних моральних знань.

У період молодшого шкільного віку формується новий рівень розвитку сфери ефективності й потреб дитини, що дозволяє йому діяти не безпосередньо, а за внутрішнім спонуканням, керуючись свідомо поставленими цілями, моральними вимогами й нормами; виникають відносно стійкі форми поведінки й діяльності, що становлять основу формування характеру.

Традиційні методи морального виховання зорієнтовано на прищеплення школярам норм і правил суспільного життя. Однак часто вони діють лише в умовах досить сильного зовнішнього контролю (дорослі, громадська думка, загроза покарання). Важливим показником сформованості моральних якостей особистості є внутрішній контроль, дія якого призводить часом до емоційного дискомфорту, невдоволення собою, якщо порушуються перевірені особистим досвідом правила суспільного життя.

У психологічній і педагогічній літературі описується безліч методів і прийомів морального виховання, хоча частина з них неоднаково спрямована на формування моральних цінностей.

Так, наприклад, методи впливу можна розділити на дві групи:

- впливи, що створюють моральні установки, мотиви, відносини, формують уявлення, поняття, ідеї;
- впливи, що створюють звички, які визначають певний тип поведінки.

Найбільш послідовною і актуальною вважаємо класифікацію, розроблену Г.І. Щукіною, де виділяються такі групи методів:

1. Методи різноспрямованого впливу на свідомість, почуття й волю учнів для формування в них моральних поглядів і переконань (методи формування свідомості особистості).

2. Методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки.

3. Методи стимулювання поведінки й діяльності.

Для підтвердження теоретичних узагальнень нами було проведено психолого-педагогічний експеримент на базі комунального закладу Гуляйпільської районної ради колегіуму «Лідер» м. Гуляйполе Запорізької області в 3-А класі. У ньому брало участь 19 осіб. Експеримент був організований і проведений в рамках класної та позакласної роботи під керівництвом практичного психолога Н.Ю. Сахно.

Мета дослідно-експериментальної роботи полягає у вивченні та вдосконаленні моральних якостей учнів початкової школи в освітній діяльності.

Дослідження складається з трьох етапів: констатувального, формувального й контрольного.

На констатувальному етапі було поставлено такі завдання:

1. Визначити початковий рівень моральних уявлень, що складаються з особистого досвіду дітей.

2. Виявити відсоткове співвідношення учнів із різним рівнем моральних уявлень.

3. Визначити ступінь ефективності психолого-педагогічних умов формування моральних якостей у процесі освітньої діяльності.

Для діагностики й виявлення рівня сформованості моральних якостей учнів початкової школи методами дослідження було обрано: спостереження; бесіда, розповідь; опитування; анкетування.

На констатувальному етапі для діагностики і виявлення рівня сформованості моральних якостей учнів початкової школи було застосовано методики М. Рокича, Є.Ф. Шубіної, М.І. Шилової, Н.Є. Щуркової.

Для вивчення виховання моральних якостей ми проводимо діагностику за методикою М.І. Шиловой яка відображає п'ять основних показників моральної вихованості школяра: саморегуляцію особистості, ставлення до суспільства, активну життєву позицію, ставлення до Батьківщини, ставлення до природи.

У формуванні ціннісних орієнтацій суттєву роль відіграють ідеальні особистості, на основі наслідування яких і відбувається формування цінностей. Опитування учнів 3-А класу (19 осіб) показало, що такими ідеалами у молодших школярів є батьки і найближчі родичі, успішні бізнесмени та підприємці, вчителі, герої літературних творів та фільмів, друзі та знайомі.

Наступним кроком стало виявлення ступеня інтересу молодших школярів до моральної проблематики. Для цього використовували методику М. Рокіча, модифіковану О.Ф. Шубіною. Значна частина дітей дали високу оцінку цінностей соціального характеру: вдале навчання, бізнес, багатство. Нижчу оцінку отримали моральні цінності: честь, гідність, порядність, совість, жалість, милосердя і тощо.

На констатувальному етапі були також застосовані методики Н.Є. Щуркової, за яким визначалося, якими якостями, за їх власною оцінкою, володіли школярі. Учні вважали себе добрими, відповідальними, приязними, чесними, вміють будувати свої стосунки з оточуючими на основі взаємної поваги.

Дані анкетного опитування засвідчили значимість і актуальність досліджуваної проблеми. Так, абсолютна більшість опитаних (91%) оцінила її як актуальну (76 осіб). У формуванні ціннісних орієнтацій суттєву роль відіграють ідеальні особистості, на основі наслідування яких і відбувається формування цінностей. Анкетування учнів 1-4 класів (120 осіб) показало, що такими ідеалами у молодших школярів є батьки та найближчі родичі (24,6%), успішні бізнесмени та підприємці (25,3%), вчителі (18,4%), герої літературних творів і фільмів (19,2%), друзі та знайомі (12,5%).

Наступним кроком стало виявлення ступеня інтересу молодших школярів до моральної проблематики. Для цього використовували методику М. Рокича, модифіковану Е.Ф. Шубіною. Значна частина дітей дала високу оцінку цінностей соціального характеру, зокрема вдалому навчанню, бізнесу, багатству (60%). Більш низьку оцінку отримали такі моральні цінності: честь, гідність, порядність, совість, жалість, милосердя тощо (40%).

У ході констатувального експерименту були також застосовані методики Н.Е. Щурковою, за яким визначалося, якими якостями, володіли школярі: (43%) учнів вважали себе добрими, відповідальними, дружелюбними, чесними, вміють будувати свої стосунки з оточуючими на основі взаємної поваги. Близько 38% учнів не змогли відповісти, чи вважають вони себе добрими, відповідальними, приязними, чесними, вміють будувати свої стосунки з оточуючими на основі взаємної поваги. Понад 19% не вважає, що вони повинні будувати взаємини на принципах взаємоповаги і змінювати ставлення до людей.

У дослідженні ми не ставили за мету виявити конкретних учнів, схильних або не схильних мислити морально, тому анкетування проводилось анонімно.

На констатувальному етапі під час бесіди в бесіди із заступником директора було виявлено вчителя, який проводить цілеспрямовану роботу з морального виховання дітей (2-А клас). Другого вчителя для участі в експерименті було обрано довільно (2-В клас).

У бесіді було з'ясовано, що вчитель 2-А класу в роботі з морального виховання використовує різноманітні методи та прийоми:

- етичні бесіди (на уроках позакласного читання, у позаурочний час);
- розповіді на етичну тему;
- диспути (проводяться раз на місяць, при цьому діти обирають тему із запропонованих учителем);
- письмові роздуми на етичну тему (окремі з твори зачитуються перед класом);

- приклади (герої художніх творів, герої мультфільмів, фільмів тощо);
- зустрічі з цікавими людьми (до класу приходили актори, лікарі, військові, і поліціанти);
- поїздки до театру.

Учитель 2-В класу використовує такі методи і прийоми:

- ✓ роз'яснення (переважно індивідуальне після вчинення поганого вчинку);
- ✓ розповіді на етичну тему;
- ✓ твори на етичну тему (окремі також зачитуються вголос);
- ✓ приклад.

У вихідний матеріал для вивчення морального досвіду молодших школярів були обрані моральні норми «відповідальність» і «доброзичливість», котрі, як показало проведено дослідження, надзвичайно актуальні на сучасному етапі розвитку суспільства. Аналіз літератури дозволив виділити основні змістовні їх характеристики. При визначенні відповідальності вказувалося на добровільне прийняття зобов'язань, у разі об'єктивної необхідності суворе дотримання прийнятих зобов'язань з урахуванням реальних умов, готовність відзвітувати за поточні й перспективні результати власної діяльності, співвіднесення умов і можливих наслідків з інтересами інших людей.

Моральна норма «доброзичливість» характеризувалася переважно більшою мірою взаєминами між людьми. Доброзичливість визначається як прагнення бачити в іншому позитивні якості, віра в можливі зміни людини на краще, в її готовності прийти на допомогу порадою і справою.

Саме на ці ознаки моральних норм ми орієнтувалися при визначенні особливостей морального досвіду випробовуваних.

Завдання дослідження визначили вибір методик, при цьому ми виходили з того, що моральний досвід являє собою єдність інтелектуального й емоційного компонентів. Перший розглядається як знання школярем моральних принципів і норм, виражених в естетичних поняттях і абстрактно-

логічних побудовах. Моральні знання й відношення проявились у реальній поведінці школярів, тому розроблені нами методики мали спрямованість на вивчення знань, ставлення і способів поведінки.

При дослідженні морального досвіду молодших школярів ми використовували ряд взаємодоповнюючих методик, зокрема бесіда за сюжетною розповіддю, метод незакінчених оповідань, опитування тощо. Ми запропонували дітям дати відповіді на такі питання:

- Як ти думаєш, що таке відповідальність?
- Як завжди поводитьься відповідальна людина?
- Як зазвичай поводитьься безвідповідальна людина?
- Як ти думаєш, що таке доброзичливість?
- Як зазвичай поводитьься доброзичлива людина?
- Як зазвичай поводитьься недоброзичлива людина?

Аналіз відповідей респондентів засвідчує, що моральні знання неоднозначні для вибірки. У 2-А і 2-В класах передусім хочеться виділяти відповіді, що свідчать про те, що ці школярі (порівняно з іншими) неправильно розуміють зміст окреслених моральних норм. Так, при характеристиці відповідальності людини серед відповідей зафіксовано й таку відповідь: «Відповідальна людина – це та, хто відповідає, коли запитує вчитель».

Показником того, що випробувані мають відносно низький рівень знань про зміст моральних норм, є те, що вони зазвичай не бачать моральну проблему там, де вона реально існує. У ситуації морального вибору респонденти цієї групи зазвичай пропонують способи поведінки, що не відповідають нормам. Ґрунтуючись на сказаному вище, ми виокремлюємо цих школярів у групу з низьким рівнем морального досвіду. У 2-В класі вони складають 15%, у 2-А – 40%.

У наступну групу об'єднано випробуваних, у яких знання, відносини і способи поведінки окреслених моральних норм більш позитивні порівняно з

учнями з низьким рівнем морального досвіду. Знання про моральні переживання в них зазвичай відповідають нормі, але в той же час учні не розрізняють відтінків у переживаннях, хоча в цілому моральні знання в цих учнів за ступенем відповідності нормі вищі, ніж у групи з низьким рівнем морального досвіду. Однак при цьому узагальненість знань досить низька.

За результатами проведеного аналізу ми виділяємо ці дані випробовуваних в групу з середнім рівнем знань моральних норм. Вона складає 60% від вибірки 2-А класу та 50% – 2-В класу.

Очевидно, що моральна вихованість цих дітей відповідає віковим особливостям учнів молодшого шкільного віку. Багато хто із з них має уявлення про доброзичливість і відповідальність. Разом з тим, усвідомлюючи їх позитивну чи негативну спрямованість, вони не завжди в змозі сформулювати поняття більш конкретно, тому виникла необхідність подальшої роботи з удосконалення уявлень молодших школярів про моральні категорії.

Крім того, у процесі дослідження з'ясувалося, що більшість дітей, навіть усвідомлюючи потребу моральної поведінки в повсякденному житті, регулярно потрапляє під аморальний вплив кумирів, однолітків та інших. Отже, молодші школярі знаходяться на «малостійкій стадії моральної вихованості» (за визначенням О.В. Зосимовського). Необхідна цілеспрямована робота, спрямована на ліквідацію розриву між їх моральними уявленнями й особливостями поведінки в повсякденному житті.

Аналіз психологічних і моральних якостей дітей, досліджуваних за окресленою методикою, дозволяє визначити процес розвитку особистості, а саме динамічний аспект її становлення. Змістовна сторона, спрямованість дій і вчинків характеризують дитину та її моральну вихованість, рівні моральної вихованості в колективі, а вчитель чи вихователь може моделювати виховну концепцію як для всього класу, так і дібрати індивідуальні підходи до виховання кожної окремої дитини.

Проведене нами ранжування основних причин недостатнього рівня сформованості склало наступний ряд (за спаданням): недостатньо високий рівень використання можливостей морального виховання на уроках і в позаурочний час, недостатня розробленість методичної бази; недостатня підготовленість педагогів до роботи в цій площині.

Під час формувального етапу дослідницької роботи ми проводили етичні бесіди. Обговорюючи питання про дружбу з героєм літературного твору або фільму, пропонували дати відповідь на питання.

1. З ким із них ти хотів хотів потоваришувати?

2. Чому? Які якості притягують до героя?

(Діти хочуть дружити з сильними особистостями, бажано з надприродними можливостями: Людиною - павуком чи Суперменом. Вони вважають, що цього можна навчитися, що ці герої, будучи друзями, можуть допомогти у скрутну хвилину).

3. А хто Вам в житті допомагає у скрутну хвилину?

4. А чим можуть Вам допомогти телевізійні і літературні герої?

Діти роблять висновок, що допомагають у важкі хвилини близькі люди: мама, тато, друзі, родичі. Вигадані герої можуть допомогти, тільки показавши приклад сили чи спритності в критичній ситуації).

Ми проводилися бесіди: «Від любові до матері – до любові до Батьківщини», «Кого ми називаємо добрим» та інші.

Також ми провели дві класні години відповідно до проблеми дослідження. Мета першого – «Дорогою добра» – вчити учнів взаємодопомоги, підтримки, поваги один до одного, виховання культури міжособистісних взаємин. На класній годині було проаналізовано різноманітні ситуації, діти охоче дискутували, робили власні висновки, пропонували варіанти виходу із запропонованих ситуацій.

Оцінюючи діяльність у ситуаціях як надання допомоги, зокрема у відповідь прохання «допомогти вчителю повісити плакат, запалити світло, стерти з дошки, відчинити двері в кабінет, роздати зошити, листи, книги»

тощо вони відповідали; «Так, я завжди пропоную свою допомогу вчителю» (16 осіб). «Я б запропонував допомогу, але мені здається, що це буде виглядати як підлабузництво, зможу тільки в тій ситуації, якщо в класі нікого не буде» (4 хлопчика). «Зателефонуйте комусь з тих, що стоять тут». Дві дівчинки добре впоралися з цим завданням, бесіда проходила в культурній формі, із вибаченнями тощо.

Було зрозуміло, що клас звик до такої форми проведення класної години, хлопці добре знали, як потрібно поводитися в конкретній ситуації, мали уявлення про мораль, етикет, аморальні вчинки і тощо, бо класний керівник приділяє багато часу моральному просвітництву.

Мета іншої класної години «Який я?» – вчити учнів взаємної поваги один до одного, до літніх людей, виховання культури міжособистісних взаємин. Під час його проведення пропонувалися такі ситуації:

1. «Висловити повагу до літньої людини». Діти були розбиті на команди, кожна з яких розігрувала сценку про те як, на їхню думку, виявляє повагу до старших. Учні чудово впоралися з таким видом роботи, сценки вийшли природними й цікавими.

2. «Запроси до столу й розсади гостей, побажай смачного». Діти також були розбиті на команди, кожна з яких виконувала поставлене завдання.

Можна зробити висновок про те, що учні добре знають правила етикету й уміють застосовувати отримані знання.

Учитель також брав участь у дискусіях, допомагав школярам, акцентував їхню увагу на певній ситуації, а класний керівник просив учнів пригадати правила етикету. Вчитель попросив учнів робити висновки, а також порівняти поведінку дітей на цьому заході й у повсякденному житті. Вони дійшли висновку, що в повсякденному житті не завжди керуються правилами етикету, і роблять аморальні вчинки.

Також ми провели в класі виховну справу «Вавилонська вежа».

Мета: виховання культури міжособистісних стосунків, поваги один до одного, прийняття спільних рішень, взаємодопомога.

Завдання полягало в тому, щоб згуртувати учнів, навчити їх коректно спілкуватися між собою, поважати один одного. Вони активно брали участь в іграх, сценках, ухвалювали спільні рішення, виявляли повагу до думки однокласників, взаємодіяли в команді.

Також ми включали учнів у діяльність, спрямовану на допомогу іншим людям: молодшим (першокласникам, своїм братам і сестрам), старшим (батькам, вчителям, літнім людям); вчили дбати про природу. Ми «вводили» учнів до проблемних ситуацій, що сприяло виробленню моральних стереотипів і закріпленню їх звичок у поведінці.

На наш погляд, потрібно проводити подальшу роботу в класі саме в цій площині (моральне виховання), що дозволить ще більш згуртувати клас, розвинути культуру спілкування й поведінки дітей. У цілому колектив творчий, діти люблять розігрувати сценки, які або вигадують, самі або на основі творів, тому подальшу роботу доцільно спрямувати на розвиток творчого потенціалу дітей. Якщо в класі буде системно проводитись така робота з дітьми, вони виростуть культурними, високо моральними людьми, бо через навчання відбувається послідовне прилучення молодших школярів до моральних загальнолюдських цінностей.

Моральний розвиток дитини посідає провідне місце у формуванні всесторонньо розвиненої особи.

Висновки. Ціннісні орієнтації формуються протягом всього життя, однак найбільш важливим для розвитку морально-ціннісних орієнтацій є вік 6 – 12 років, коли формуються інтелектуальні механізми пізнання оточуючого світу й самого себе.

Формування моральних інстанцій у дитини в психології тісно пов'язується з її індивідуальним розумовим розвитком.

Відповідно до концепцій різних психологів у молодшому шкільному віці формуються: особистісне утворення почуття соціальної й психологічної компетенції; доброта, патріотизм, працелюбність, співчуття, доброзичливість, піклування про менших, повага до старших, самоповага,

ощадливість. Однією з особливостей цього періоду є наслідування поведінки та вчинків дорослих.

У молодшому шкільному віці дитина пізнає сутність моральних категорій і разом з тим вчиться оцінювати їх значення у вчинках і діях оточуючих та у власних вчинках.

Навчальна діяльність значною мірою забезпечує здобуття та засвоєння дитиною моральних знань, тому коли дитина приходить до школи, настає перелом в умовах розвитку. Саме тому школа, вирішуючи завдання виховання, повинна спиратися на розумне і моральне в людині, допомогти кожному учню визначити ціннісні основи власної життєдіяльності, сформувані почуття відповідальності за збереження моральних засад суспільства. Цьому допоможе моральне виховання, органічно вплетене в освітній процес що є його невід'ємною частиною.

Література

1. Виховання духовності особистості / М.Й. Боришевський, О.І. Пенькова, Н.Д. Володарська та ін. ; за заг.ред. М.Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1531/> (дата звернення: 10.01.2019).
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. В.В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. 420 с. URL: <https://www.google.com/> (дата звернення: 10.01.2019).
3. Максименко С.Д. Генетична психологія учіння людини: монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 206 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/709727/> (дата звернення: 10.01.2019).
4. Реалії вибору дитиною соціально значущих цінностей: посіб. /Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова, І.І. Карабаєва [та ін.] ; за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім “Слово”, 2017. 64 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/710011/> (дата звернення: 10.01.2019).

5. Шатирко Л.О. Експериментальна традиція психології навчання в Україні. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 325 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/709728/> (дата звернення: 10.01.2019).

References

1. Borishevskiy, M.Y., Penkova, O.I., Volodarska, N.D. et.al. (2013). *Vikhovannya dukhovnosti osobistosti [Education of person's spirituality]*. M.Y. Borishevskiy (Ed.). Kirovohrad : Imeks-LTD. 104 s. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1531/> (date of receipt on 10/01/2019) [in Ukrainian].

2. Vihotskiy, L.S. (1991). *Pedahohycheskaia psykholohiya [Pedagogical psychology]*. V.V. Davidov (Ed.). Moskow : Pedahohyka, 420 s. URL: <https://www.google.com/> (date of receipt on 10/01/2019) [in Russian].

3. Maksymenko, S.D. (2017). *Henetychna psykholohiia uchinnia liudyny [Genetic psychology of human learning]*. Kyiv : Vydavnychiy Dim «Slovo»,. 206 s. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/709727/> (date of receipt on 10/01/2019) [in Ukrainian].

4. Pirozhenko, T.O., Soloviova, L.I., Karabaieva, I.I. et.al. (2017). *Realii vyboru dytynoiu sotsialno znachushchykh tsinnostei [The realities of choose by child of socially important values]*. T.O. Pirozhenko (Ed.). Kyiv : Vydavnychiy Dim «Slovo». 64 s. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/710011/> (date of receipt on 10/01/2019) [in Ukrainian].

5. Shatyрко, L.O. (2017). *Eksperymentalna tradytsiia psykholohii navchannia v Ukraini [Experimental tradition of psychology of education in Ukraine]*. Kyiv : Vydavnychiy Dim «Slovo». 325 s. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/709728/> (date of receipt on 10/01/2019) [in Ukrainian].